

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA KARS-ERZURUM YÖRESİ ALEVİ-TÜRKMENLERİ VE ESAT URAS'IN BİR RAPORU

Murat KÜÇÜKÜĞURLU*

Özet

Bu makale, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kars-Erzurum yöresindeki Alevi-Türkmenlerin durumu ve dönemin önemli simalarından Esat Uras'ın, bölgedeki Alevi-Türkmenler ile ilgili raporu hakkındadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Erzurum-Kars bölgesinde Cumhuriyet Halk Partisinin bölge müfettişi olarak görev yapan Esat Uras, bu raporunu dönemin ve mensup olduğu partinin siyasi-ideolojik bakış açısıyla kaleme almıştır. Çeşitli tarihlerde bölgeye gelmiş ve özellikle Ardahan ve Sarıkamış bölgelerinde yerleşmiş olan Alevi-Türkmenler, Esat Uras'ın bölgede bulunduğu dönemde, kendilerine ait köylerde varlıklarını devam ettirmekteydiler. Bu köylerde yaşayan Alevi-Türkmenler, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadroların üzerinde hassasiyetle durdukları bir bölgede buldukları için, ayrı bir öneme sahipti. Rusya ile Türkiye arasındaki bu sınır bölgesi, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra yaklaşık 40 yıl boyunca Rusya'nın hâkimiyetinde kalmış ve 1918'de tekrar Anavatan'a kavuşmuştu. Bu süreç içerisinde, zaten çeşitlilik arz eden bölgedeki etnik ve dinî yapı, daha da karmaşık hâle gelmişti. Bu durum hem bölge insanları hem de yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin yöneticileri açısından çeşitli sorunları beraberinde getirmişti. Sınır bölgesinde yaşayan Türkmenler, bölgenin bu özelliğinin getirdiği sıkıntıları, diğer unsurlarla birlikte yaşamışlardır. Ayrıca, sadece Alevi-Türkmen unsurlara mahsus birtakım sıkıntılar da tarih içerisinde ortaya çıkmıştır. Makalenin amacı, bölgedeki Alevi-Türkmenlerin Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki durumunu, karşılaştıkları sıkıntıları, bölgedeki diğer unsurlarla ve Orta Anadolu'daki Alevi-Türkmenlerle ilişkilerini ve dönemin yöneticilerinin sınırdaki Alevi-Türkmenlere bakış açısını, başta Esat Uras'ın raporu olmak üzere, çeşitli belgelerle ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Alevi, Türkmen, Kars, Erzurum

A REPORT ON ALAOUITE-TURKMEN LIVING IN KARS-ERZURUM REGION IN THE FIRST YEARS OF THE REPUBLIC

Abstract

This article is about the situation of the Alewi-Turkmens living in Kars-Erzurum region in the first years of the establishment of the Republic, and a report about the Alewi-Turkmen living in the area written by Esat Uras who was the inspector of the Republican People's Party in Kars-Erzurum region. So he wrote this report with the political-ideological point of view of the period and of the policies of the party which he belonged to. The Alewi-

* Doç.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Trabzon/Türkiye, kucukugurlu@hotmail.com

Turkmen who came to the region at various dates and especially inhabited around Ardahan and Sarıkamış regions were continuing their lives in their villages while Esat Uras was the inspector in the region. The Alewi-Turkmen living in these villages were critically important because this region was a sensitive region for the administrators of the Republic of Turkey. The border region between Turkey and Russia was dominated by Russia about 40 years after the Ottoman-Russian War (1877-78), and joined the motherland again in 1918. In such a process, the already diverse ethnic and religious structure in the region had become even more complicated. This situation has brought many problems for the administrators of Turkish Republic in the first years of the Republic and the people of the region. The Turkmen living in the border area between Turkey and Russia have experienced the difficulties caused by this situation together with other groups living in the region. In addition, some other difficulties specific to Alewi-Turkmen have appeared within the course of history. The aim of the article is to bring up the situation, the problems related to other problems, and the Alewi-Turkmen in Central Anatolia in the first years of the Republic, and to give information about the way administrators viewed these groups by using a number of documents among which the one belonging to Esat Uras is the most important.

Keywords: Republic, Alewi, Turkmen, Kars, Erzurum

Giriş

Kars-Erzurum yöresi, tarihin çeşitli dönemlerinde, Anadolu-İran-Kafkasya üçgenine hâkim olmak isteyen milletler için bir sınır bölgesi/uç bölge işlevini görmüştür. Bunun bir sonucu olarak da, bu yörede, siyasi, kültürel ve etnik açıdan birbirinden farklı çeşitli unsurları bir arada görmek mümkündür. Bu unsurlar bazen rakip devletlerin baskılarından kaçarak bu sınır bölgesine yerleşmiş, bazen de bizzat bu devletler tarafından çeşitli amaçlarla yerleştirilmiştir. Bu makale, Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında Kars-Erzurum yöresindeki ve özellikle bugünkü Ardahan'ın Damal ve Hanak ilçelerindeki Alevi-Türkmenlerin durumunu ve Cumhuriyet yöneticilerinin bu unsurlara bakış açısını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu yapılırken, ilgili dönemde iktidarı elinde bulunduran Cumhuriyet Halk Partisine ait bazı arşiv belgeleri ve bunlar arasında yer alan CHP Bölge Müfettişi Esat Uras'ın 1930 tarihli bir raporu esas alınmıştır. Özeldes Esat Uras'ın, genelde ise CHP'nin bölgedeki Alevi-Türkmenlere yaklaşımını doğru olarak anlayabilmek için, bölgenin Rus idaresinden Türk idaresine geçişi sırasındaki durumunu genel hatlarıyla ortaya koymak gerekmektedir. Bu geçiş sürecinde ortaya çıkan problemler ve milliyetçilik temeli üzerine inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti'nin yöneticilerinin bu problemler karşısındaki hassasiyet ve tutumlarının da anlaşılması önem arz etmektedir.

İdari Durum

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde Kars ve Ardahan bölgeleri, idari bakımdan Erzurum vilayetine bağlı olarak idare ediliyordu (Küçük, 1975:480). Po-

sof, Çıldır ve Göle, Erzurum'a tabi Çıldır sancağının Ardahan kazasına bağlı birer nahiye olup; sancağın diğer kazaları Oltu, Narman ve Ardanuç idi (ES, 1291:83, 128). Kars sancağı ise Kars, Zaruşad, Şüregel ve Kağızman kazalarından müteşekkil idi (ES, 1318:83, 133). 93 Harbi'nden sonra bölgeyi ele geçiren Ruslar, Ardahan, Posof, Göle ve Çıldır kazalarından oluşan Ardahan Sancağı'nı Kars Oblastı'na bağladılar (Badem, 2010: 38-39). Kars Oblastı bugünkü Kars, Ardahan, Kağızman, Oltu ve çevresinden oluşmaktaydı (Badem, 2010: 32; Çelik, 1943: 13-14). Bölgede Rus hâkimiyetinin başlamasıyla birlikte Kars ve Ardahan civarında yaşayan binlerce Türk; Erzurum, Tokat ve Sivas gibi iç bölgelere göçmek zorunda kaldı. Bunların çoğu Ruslar tarafından âdeta sürgüne tabi tutulmuş ve yerlerine Kafkasya'dan Ermeniler, Rumlar, Malakanlar ve diğer bazı Hıristiyan unsurlar yerleştirilmişti (Çelik, 1943: 22-23).¹ Bölgede kalan Türkleri ise, farklı isimler vermek suretiyle bölme politikası gütmüşlerdi. Kırzioğlu'na göre Rusların isimlendirmeleriyle bu milletler şunlardı: Osmanlı (Sünni Kars yerlisi), Truç (Kars yerlisi), Tatar (yarı göçebe Terekeme Şii), Müslüman Gürcü, Tat (yerleşik Şii Kars köylüsü ve Azerbaycan'dan gelme Türkler), Karapapak (Sünni Terekeme), Aliallahid-Alevi (Bektaşî Türkmen), Kürt ve Çerkez (Çelik, 1943:27-28). Badem'in verdiği 1882 tarihli istatistiğe göre Alevi-Türkmenler Kars'ın Ardahan, Kağızman, Taht sancaklarında yaşamakta olup toplam 6.086 kişiyle nüfusun %4,2'sini oluşturuyorlardı (Badem, 2010:80-81).

Millî Mücadele Döneminde, 1920 ve 1921 yıllarında Kars ve Ardahan kurtarılınca yeni bir yapılanmaya gidildi. 1921'de kabul edilen bir kanunla Ardahan, Artvin ve Kars livaları teşkil edildi. Ardahan Livası Ardahan, Oltu, Göle ve Posof; Kars Livası Kars, Kağızman, Zaruşad, Sarıkamış; Artvin ise Artvin, Şavşat, Borçka kazalarından oluşuyordu (TBMMZC, 1337:174-186). Bu livalar daha sonra vilayete dönüştürülecektir. 30 Mayıs 1926'da kabul edilen 977 Sayılı Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu ile Ardahan vilayeti ortadan kaldırıldı ve Ardahan, Posof, Çıldır ve Göle kazaları Kars'a, Oltu kazası ise Erzurum'a bağlandı (VİUM, 1933:6).

Ardahan vilayetinin ortadan kaldırılarak Kars'a bağlanması, özellikle Alevi-Türkmen köylerinin bulunduğu Posof ve civarının vilayet merkezine bir hayli uzak kalmasına ve birtakım idari sıkıntıların yaşanmasına neden oldu. Bölgeden gönderilen raporlara göre; esasen ıssız ve harap olan ve hemen hiçbir hayat ve faaliyet eseri görülmeyen Posof ve civarına gereken önem verilmezse, buralar, Ermeni ve Gürcüler için müsait bir faaliyet alanı hâline gelebilirdi (BCA, BMGMK, 030.10.78.518.10, 1926; 8). Makalenin önemli bir bölümünü teşkil eden Alevi-Türkmen köyleri, özellikle Damal ve Hanak nahiyelerine bağlıydı. Hanak nahiyesinin 1958'de Posof'tan ayrılarak ilçe olması üzerine Damal nahiyesi buraya bağlandı. 1992'de ise Damal ilçesi kuruldu ve Hanak'tan ayrıldı.²

Siyasi Durum

Cumhuriyetin ilk yıllarında, yeni rejimin idarecileri gözünde Kars ve çevresinin ayrı bir önemi vardı. Bu önem, bölgenin Rus sınırında bulunmasından ileri gelmekteydi. Kars'ın hemen ötesinde, Bolşevik Rusya'nın kontrolünde bulunan ve daha birkaç yıl öncesine kadar bölge hâkimiyeti için Türklerle savaşan Ermeni ve Gürcüler bulunmaktaydı. Rusya'nın kontrolündeki bu milletler, Kars ve Artvin yöreleri üzerindeki iddialarından vazgeçmiş değillerdi.

Cumhuriyet hükümetlerinin bölgeye ayrı bir önem vermelerinin bir diğer nedeni ise sınır üzerinden yürütülmekte olan komünistlik faaliyetleri idi. Ruslar bu faaliyetleri bölgeye gönderdikleri Ermeni ve Gürcüler üzerinden ve bölgedeki resmî temsilcileri vasıtasıyla gerçekleştirmek istiyorlardı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Rusların Erzurum, Trabzon ve Bitlis'te dış ticaret şubeleri; Kars, Artvin, Iğdır, Karaköse'de ise ticaret ajanları vardı. Bu şubelerin başında bulunan Rus memurları, özellikle Türk köylüsüne uygun ticaret imkânları sunarak Bolşevikliği yayma peşindeydi (BCA, CHPK, 490.01.494.1988.2, 1931: 2).

Bu anlamda Cumhuriyet yöneticilerinin dikkatini çeken en önemli hususlardan birisi, sınırın hemen iç kesimlerine yerleşmiş bulunan ve “*düşmanla işbirliği-ne meyilli*” olarak nitelendirilen “*zararlı unsurlar*” idi. 1921 tarihli Moskova ve Kars Antlaşmaları ile belirlenen sınır, bu şekilde nitelendirilen bazı unsurların Türkiye tarafında kalmalarına zemin hazırlamıştı. Esat Bey, 1926 tarihli raporunda, Artvin'deki komünist propagandası hakkında, “*Bu havali halkının öteden beri hududun diğer tarafıyla ve bilhassa Batum'la ailevi veya suver-i sairesiyle alakaları ve Ruslarla birlikte çalışarak menfaat temin etmek isteyen diğer taraftaki eski büyük ailelerin arz-ı hürmet etmeleri suretiyle pek ziyade suhûlet kesbetmekdedir*” ifadelerini kullanmaktaydı (BCA, BMGMK, 030.10.78.518.10, 1926: 6). Ayrıca, Kars ve civarındaki bazı yerli unsurların, eskiden bağlı oldukları Rus idaresiyle ilişkilerini devam ettirdiklerinden ve onlara yardım ve yataklık görevini yürüttüklerinden şüphelenilmekteydi. Dâhiliye Vekaleti tarafından hazırlanan 25 Kânunievvel (Aralık) 1926 tarihli bir raporda, konuya ilişkin şu ifadeler yer almaktadır (BCA, BMGMK, 030.10.78.518.10, 1926: 2):

“Vilayât-ı Şarkıye ahvâlinin esaslı bir sûretde ıslahı çârelerinden biri de hükümetin kavî ve muktedir ellerde bulunması ve hükümetle halk arasına perde çeken yerli memurların hükümet makinesinden uzaklaştırılması keyfiyeti olup, bu cihet vekâletce daha evvelce derpiş edilerek o havâli halkından olup da re's-i idârede bulunanların tebdilleri cihetine gidilmiş ve filhâl idare makinesi başında yerliden kimse bırakılmamıştır. Memûrin-i inzibâtiyeden olan polislerin de tebdili vekâletin nokta-i nazarına uygun bir cihet olmakla beraber, bunun bilhassa maaşları dün olan ve rüesâ-yı memurîn-i inzibâtiyeden olmayanlara teşmîli işbu maaşla oralara gönderilebilecek polis efrâdı bulmaktaki müşkilâtdan ve bu memurünün tayinleri-

nin kânunen mahallerine mevdu salâhiyet cümlesinden olduğu noktasından maada bu müşkilâtın bir çâre-i halli bulunduğu tasavvur edilemediği takdirde işbu tarz muâmele bu efrâdın harcırahlarının da merkezce tesviyesini istilzâm edeceğine ve bütçenin vaziyet-i hâzırasıyla buna imkan görülememekte bulunduğu binâen, yalnız rüesâ-yı inzibâtiyenin yerliden olmamalarına ve Türk ırkına mensub seciye sahibi memurından intihâblarına dikkat olunmakta ve buralarda istihdâmına lüzûm ve mecbûriyet hasıl olan küçük memurların da irken Türk olanlardan intihâbına itinâ olunması mahallerine tebliğ edilmektedir.”

Görüldüğü üzere hükümet, bölgenin karışık etnik ve siyasi yapısını dikkate almak suretiyle, orada görev yapacak memurların Türk olmaları konusunda bazı tedbirler alma yoluna gitmişti. Cumhuriyetin ilk yıllarına ait raporlardan anlaşıldığına göre, özellikle konumuzu ilgilendiren köylerin bulunduğu Ardahan havalisi halkı hükümete sadık ve yardımcı olmakla birlikte, ahali içine karışmış bazı “zararlı unsurlar” sıkıntılarının temel kaynağı olarak görülüyordu. Bununla birlikte diğer bir mesele ise halkın yıllarca uyutulmuş, okutulmamış ve mefkûresiz bırakılmış olmasıydı (BCA, CHPK, 490.01.494.1988.2, 1931: 2).

İktisadi Durum

Yaklaşık 40 yıl boyunca Kars ve çevresine hâkim olan Ruslar, bu sınır bölgesinde kendilerine has iktisadi sistem oluşturmuşlardı. Özellikle hayvancılığa müsait olan bölgede süt ürünlerine yönelik olarak “zavot” denilen işletmeler kurmuşlardı. Bölgede bol miktarda olan ot ve saman, Rusların getirdiği makinelerle balyalanıyor ve Kafkasya’ya taşınıyordu. Ayrıca “Zimska” dedikleri ay çekirdeğini bolca üretmişler ve bunun yağından azami derecede istifade etmişlerdi. Ruslar gittikten sonra, başta zavotlar olmak üzere, Ruslar tarafından kurulan işletmeler ve gerçekleştirilen iktisadi faaliyetler durma noktasına geldi (RİS, 1927-28: 70-73).

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Kars ve çevresinin ticaret ve ekonomisi tamamen Rusya’nın hâkimiyetindeydi. Rusya bölgeden genel olarak canlı hayvan ve hayvan ürünleri alırken bölgeye petrol ürünleri ve mamul ürünler satmaktaydı. Rusya’ya ihraç edilen ürünler arasında canlı hayvan, kuru ot, yün, bağırsak, koyun; tilki, porsuk, kurt, sansar, vaşak derileri; yumurta, yağ ve peynir önem arz etmekteydi. Rusya’nın bölgeye sattığı ürünler ise mazot, gaz, benzin, motoryağı, makine yağı, manifatura, çay bardağı, pencere camı, demir kürek, lamba şişesi, kotan, yemek tabağı, kaloç lastik, demir yaba, süt makinesi, muşamba, kahve fincanı, at tırımı, ot biçme makinesi, bileme makinesi, savurma makinesi, dikiş makinesi vs. idi (BCA, BMGMK, 030.10.65.433.1, 1935: 2).

Bölge ile Rusya arasında yapılan ticarete büyük bir dengesizlik ve adaletsizlik söz konusuydu. Bunun temel nedeni Rusya’nın ithalat ve ihracat işlerinin devlet kooperatifleri tarafından yürütülmesine karşılık; Türk tarafında benzer bir yapının

kurulmamış olmasıydı. Türk tüccarlar tamamen kendi imkânlarıyla ellerindeki malları Rusya'ya götürüp sadece devlet kooperatifine satabiliyor; karşılığında ise genellikle para yerine manifatura, demir hırdavat eşya ve nadiren gaz ve benzin alıyorlardı. Böylece Ruslar, ellerinde bol miktarda bulunan ürünleri elden çıkarmış oluyorlar ve kendi paralarını içeride tutuyorlardı. Buna mukabil Ruslardan para alamayan Türk tüccarları, işlerine yaramayan bir sürü gereksiz malzemeyi alıp şehir ve kasabalarında stoklamaktan başka bir şey yapamıyorlardı. Ruslar, bölge tüccarlarının kendileri dışında başka bir yere mallarını götürüp satamayacaklarını gayet iyi biliyorlardı. Yani İstanbul ve diğer büyük pazarlara uzak ve bağlantısız olan bölge, eskisi gibi Rusya ile alışveriş yapmak mecburiyetindeydi. Bu durumun farkında olan Ruslar, bölge piyasasını istedikleri gibi düzenleme ve gerektiğinde bölge halkına bazı kolaylıklar göstererek Bolşevikliği yayma konusunda çok rahat hareket ediyorlardı (BCA, CHPK, 490.01.494.1988.2, 1931: 1).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, makalemizin konusu olan Alevi-Türkmenler de bu genel şartlara tabi idi. Ardahan bölgesinin temel geçim kaynağı hayvancılık idi. Burası bol ot veren geniş meralara sahipti. Ayrıca, özellikle Oltu ve Posof kazalarında bolca sebze ve meyve yetiştirilip vilayet dâhilinde tüketilmekteydi. Bu iki kazanın toprakları diğer kazalara göre daha mümbit ve mahsuldar idi (Cemil Bey, 1926: 206-207). Damal ve Hanak'ın da nahiye olarak bağlı buldukları Posof kazası, soğuk rüzgârların tesirinden korunaklı dere içi bölgelere sahip olup meyveciliğe müsaitti. Hatta, kazanın Caksu köyünde Ruslar tarafından 150 dönümlük bir meyve bahçesi kurulmuştu. Gayet büyük olan bu meyve bahçesi Cumhuriyet'in ilk yıllarında terk edilmiş bir vaziyetteydi.³

Yol Durumu

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kars sınır bölgesinin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel bakımdan Anadolu ile bütünleşmesinin önündeki en büyük engellerden birisi yol durumu idi. Bölgedeki yolların önemli bir kısmı Rus idaresi döneminde yapılmıştı. Bunların başında bölgeyi Kafkasya'ya bağlayan Kars-Sarıkamış-Erzurum demiryolu gelmekteydi. Bölgeyi Anadolu'dan ziyade Kafkasya'ya bağlayan bu hat, Ankara-Sivas demiryolunun 1939'da Erzurum'a, 1960'larda ise Sarıkamış'a ulaşmasına kadar kullanıldı.

Rusya'nın, Cumhuriyetin ilk yıllarında bölgeyi nüfuzu altında tutmaya çalıştığı bilinmekteydi. Mevcut ulaşım ağı da buna son derece müsaitti. Ele alınan dönemde, birtakım askeri mülahazalarla, bölgede yeni yollar inşası konusunda ciddi bir faaliyete girilmediği anlaşılmaktadır (TBMMTD, 1952: 234). Mevcut yollar üzerinde de tamir ve iyileştirmeye gidilmediği görülmektedir. Örneğin; Ruslar tarafından yapılmış olan Kars-Kağızman-Kulp ve Iğdır şoselerinin harap olduğunu belirten Kars Mebusu Ömer Bey'in, bu yolların "turuk-ı umumiye" arasına alınıp tamir edilmesi teklifi reddedilmiştir (TBMMZC, 1341: 17).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında belgelere yansıyan en problemlili yollardan birisi, Kars ve civarını Türk sahillerine bağlayacak olan Hopa-Borçka yoludur. Iğdır-Kars-Ardahan-Artvin arasında bir şekilde yol şebekesi varken, Borçka'dan Hopa'ya kadar uzanan 32 km.lik yolun bir türlü yapılmaması çeşitli şikâyetlere neden olmuştur (BCA, CHPK, 490.01.494.1988.2, 1931; 1). 1930'lara geldiğinde yaklaşık 10 yıldır bitirilemeyen bu yolun hazin durumunun, Ruslar tarafından bir "alay (istihza)" konusu yapıldığına dair raporlarda bilgiler vardır (BCA, BMGMK, 030.10.79.522.2, 1931: 1).

CHP Erzurum Mebusu Vehbi Kocagüney'in 1948 gibi geç bir tarihte TBMM'de yaptığı aşağıdaki konuşma, bölgenin yol durumunu net bir şekilde ortaya koymaktadır (TBMMTD, 1948: 91):

"Transit yolundan (Trabzon-Erzurum-Ağrı yolu) başka doğuda yol yoktur. Diğerleri kervan yürüyerek iz oluşan yollardır. Ne Erzurum'dan İspir üzerinden Rize'ye, ne Erzurum'dan Tortum'dan Çoruh'a ve Hopa'ya, ne Hopa'dan Şavşat'tan Ardahan'a kadar, ne Erzurum'dan Muş'a geçilebilir yol vardır. Hele Van'a gitmek büyük bir zorluktur."

Esat Uras ve Bölgedeki Alevi-Türkmenler Hakkındaki Raporu

Esat Uras, 1882 Amasya doğumlu olup son dönem Türk tarihinin önemli ilim ve siyaset adamlarından birisidir. Babası Hacı Nuri Efendi Amasya'ya yerleşmiş olan "Şirvanizade" ailesine mensuptu. Yüksek tahsilini Mekteb-i Mülkiye'de yaptı. II. Abdülhamit'in himayesinde Ermenice öğrendi. 1906-13 yılları arasında Anadolu'nun değişik yerlerinde kaymakamlık yaptıktan sonra Emniyet Genel Müdürlüğünde görev yaptı. 1920'de Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara'ya çağrılarak Emniyet Genel Müdürlüğüne getirildi. 1921'de Kars Mutasarrıflığına tayin edilerek Kars Antlaşması'nda Kazım Karabekir Paşa'ya danışmanlık yaptı. 1922'de Erzurum Reji Müdürlüğüne ve daha sonra Rize Mutasarrıflığı'na atandı. 1923'te Lozan Konferansı'na müşavir olarak katıldı. Aynı yıl yapılan İkinci TBMM seçimlerinde Amasya Mebusu seçildi. Kendisi, CHP iktidarının devam ettiği 27 yıl boyunca Amasya mebusluğuna devam etti. 1950'de siyasetten çekilen Esat Bey 1957 yılında vefat etti (THV, 1339: 1; THV, 1931: 1; Zeyrek, 2007: 136-140).

Esat Bey'in hayatına genel olarak bakıldığında, siyasi yönünden ziyade ilmi cephesi ön plana çıkmaktadır. Ermenicenin yanı sıra İngilizce ve Fransızca bilen, Türkiye'nin değişik bölgelerinde ve emniyet teşkilatında görev yapmış olan Esat Bey, bu kuvvetli altyapısını çok iyi değerlendirmiş ve başta Ermeni Meselesi olmak üzere, çeşitli konularda ilmi çalışmalar yapmıştır.

Esat Bey'in siyasi hayatında bizi en çok ilgilendiren yönü, CHP'nin 4. Mıntıka Müfettişi olarak uzun yıllar görev yapmış olmasıdır. 1925'te kurulan parti müfettişlikleri kapsamında Erzurum ve Kars yöresinin içinde bulunduğu 4. Mıntıkada görevlendirilen Esat Uras, 1925-31 yılları arasında bu görevi yürütmüştür. Esat Bey, teftiş bölgesi olan Erzurum ve çevresine sık sık gelerek bu bölgede uzun süre kalmış ve bölgedeki siyasi ortamı yakından takip etmiştir. Özellikle, CHP'nin bölge teşkilatlarının kurulmasında Esat Bey'in çalışmaları etkili olmuştur. Ayrıca, bölgenin sosyal ve ekonomik konularıyla ilgili son derece önemli raporlar hazırlayarak merkeze sunmuştur. Bizim bu makalemizde ele aldığımız rapor, bunlardan birisidir.

Esat Bey'in raporuna geçmeden önce şunu belirtmek gerekir ki, Cumhuriyetin ilk yıllarında hükümetler ve Halk Fırkası, Kars-Erzurum yöresindeki Alevi köylerine ayrı bir önem vermekteydi. Bölgedeki farklı etnik ve kültürlerle bir arada; fakat onlardan ayrı bir yaşam tarzına sahip bu Türkmen köylerinin tetkiki konusu, bölge fırka teşkilatları tarafından merkeze gönderilen raporlarda özellikle ifade ediliyordu. Örneğin, Erzurum vilayeti Halk Fırkası Kongresi'nde hazırlanarak 19 Nisan 1931'de merkeze gönderilen 10 maddelik raporun bir maddesinde, “*Bu mıntıkada Kızılbaşlık çok önemlidir. Tetkiki gerekir.*” ifadesi yer alıyordu (BCA, BMGMK, 030.10.79.522.2, 1931: 1). Bölgeye gönderilen Esat Uras ve diğer fırka müfettişleri de, raporlarında Alevi köylerinden özellikle bahsetmekteydi. Nitekim 1940'ların başında fırka müfettişi olarak bölgede bulunan Vehbi Demir, Erzurum'un Hınıs ilçesine bağlı Halilçavuş nahiyesinden bahsederken şu ifadeleri kullanmıştı (BCA, CHPK, 490.01.864.424.1, 1942: 7):

“Nahiye'nin 32 köyü olup umum nüfusu 4964'tür. Halk ziraatla ancak yemeklik kadar uğraşmakta asıl olarak hayvancılık yapmaktadır. Bu nahiye'nin Halil Çavuş köyünde bir ilkokul binası varsa da ikmal edilmemiştir. Nahiye'de başka bir okul yoktur. Nahiye'de dokumacılık hayli ileridedir. Çok güzel sicim ve kilim dokunmaktadır. Nahiye'nin 32 köyünden 24 köyü Alevidir. Asayiş mükemmeldir.”

Devlete sadık olan, asayiş konusunda sıkıntı çıkarmayan, bununla birlikte yılların ihmaline uğrayıp geri bırakılmış olan bu Türkmen köylerinde Halk Fırkası teşkilatlarının kurulması, öncelikli meselelerden birisiydi. 1938'de Erzurum'a bağlı Pasinler (Hasankale) Halk Partisi ve Halkevi Başkanı olan Mehmet Nuri Baykal, ilçedeki Alevi köyleriyle⁴ temasta bulunarak bunların Dersim'den gelen halis Türk köylüleriyle meskûn olduğunu görmüş, bunları devlete ısındırmak ve birtakım karışıklıklardan korumak için faydalı telkinlerde bulunmuş ve buralarda parti ocakları açmaya başlamıştı (BCA, CHPK, 490.01.648.153.1, 1938: 2).

Şunu belirtmek gerekir ki, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Halk Fırkası bünyesinde gerçekleştirilen bazı siyasi çalışmalara rağmen, Erzurum-Kars yöresi Alevi Türkmenleri konusunda ilmi çalışmalar yapılmamıştı. Sonraki yıllarda rahmetli Fah-

rettin Kırzioğlu, Kars ve Ardahan Alevi Türkmenleri hakkında kısa bir makale yayınlamıştır. Kırzioğlu'na göre Kars Türkmenlerinin bir kısmı, Yavuz Sultan Selim'in 1514'teki Çaldıran Savaşı sırasında, bölgeye gelen Osmanlı ordusundan kaçarak daha yukarılara göçen yerli Türkmenler ile daha sonra Osmanlı'ya gönüllü itaat edip, Malatya ve Sivas gibi iç bölgelerden gelenlerden müteşekkil idi. Bunların çoğu Sivas Divriği'deki Seyyid Garip Musa Ocağı'na bağlıydı.⁵ Sarıkamış'ın Asbuğa, Aşağı Salıt, Boyalı, Yukarı Salıt, Selim, Akyar, Akpınar, Alisofu, Aşağı Kotanlı, Cavlak, Dölbentli, İğdir, Karaçayır, Karnagaz, Katıranlı, Laloğlu, Molla Mustafa, Oluklu, Sipikör, Sipanazat, Tikniz, Tozluca, Yukarı Kotanlı; Kars'ın Karacören; Kağızman'ın Böcükli, Kömürlü, Paslı, Purut, Yalağuz-Ağaç köyleri ile Erzurum'a bağlı Şenkaya'nın Bardız bucağındaki Vartanit ve Kürkcü köylerinde oturmaktaydılar. 1960 sayımına göre bu köylerdeki Türkmen sayısı 11.561 kişi idi (Kırzioğlu, 1964: 3496).

Ardahan Türkmenleri ise Maraş Türkmenleri de denilen Dulkadirli boyundan gelmekteydi. Atabeyler çağında Maraş civarından göç etmişlerdi.⁶ Hanak'ın Çat, Çimlicayır, Danedan, Fayatlı, Kerkeden, Piklop, Saskara, Virana-Nakalaköy köyleri ile Damal'ın Aşağı Damal, Aşağı Gündeş, Çıkora, Dereköy, Erzede, Kalender Deresi, Kirpeşen, Küçük Damal, Samuthev, Seyit-Viranı/Seydören, Sors, Tepeköy, Yukarı Damal ve Yukarı Gündeş köylerinde yaşamaktaydılar. 1960 nüfus sayımına göre Ardahan Türkmenlerinin sayısı 13.000 civarında idi (Kırzioğlu, 1964: 3497).

1930'ların ortalarında, yani Esat Uras'ın bölgedeki görevi bittikten hemen sonra Posof'taki memuriyeti sırasında bölge Türkmenlerini yakından tanımış olan Kırzioğlu'na göre; Aras Nehri boyunca yaşayan Kars Türkmenleri çoktan yerleşik hayata geçtikleri hâlde, Ardahan Türkmenleri hâlen yarı göçebe idi. Kars ve Sarıkamış'taki okullardan yararlanmış olan Kars Türkmenleri arasında yetişmiş aydınlar bulunduğu hâlde, Ardahan Türkmenleri bu fırsattan mahrum kalmışlardı. Her ikisi de Alevi-Bektaşî mezhebiniydi. Sünni olan komşu köylerde topluca veya birlikte oturmaz, hep kendi aralarında evlenip, dışarıya kız verip almazlardı (Kırzioğlu, 1964: 3495).

Esat Uras'ın aşağıda aynen vereceğimiz raporunu, yukarıda verilen bilgiler ışığında değerlendirmek ve yorumlamak faydalı olacaktır (BCA, CHPK, 490.01.494.1988.2, 1930):

"CHP Kâtibi Umumiliğine

Orta Anadolu'da olduğu gibi 4. mıntıkeyi teşkil eden vilayetlerde⁷ de Kızılbaşlık yaygındır. Sünni Türklerden hakaret gören, kendi hallerine bırakılan ve kendi kendilerini idare eden Kızılbaş Türk köyleri pek çoktur. Erzincan'ın merkeze tabi birçok köylerinde ve nahiyelerinde çalışkan ve temiz birçok Türk cahil adamların

ektiği bu mezhep kavgası yüzünden acınacak bir halde bulunmaktadırlar. Aslen Türk olan ve Türkçeden başka bir lisan bilmeyen birçok Türk, sırf mezhep farkı yüzünden Alevi olan Kürtlerle mezhep iştiraki görmüş, milliyetlerini unutarak Kürtlük iddia etmeye başlamışlardır. Dersim dedeleri bu köylere giderek ayın yapmaktadır ki bu da meselenin mühim bir siyasi yönüdür.

Maalesef asırların miras bıraktığı bir cahillik olarak, güya Kızılbaş ve Alevi olmak, bu halis ve temiz öz Türkleri Türklük camiasından ihraca sebep gibi telakki edilmektedir. Mezhep milliyete tercih edilmektedir.

Aslında çok çalışkan ve açık fikirli olan ve Sünni Türklerden gördükleri nefret sonucu aralarında kuvvetli bir bağ oluşan bu Kızılbaş Türklere milliyetlerini hatırlatarak onları metruk bırakmamak gerekir.

Bütün Anadolu'da 2 milyon kadar tahmin olunan bu Kızılbaşlar hakkında esaslı ve doğru bir siyaset takip etmek yerinde olur.

Erzurum, Erzincan, Kars kazalarına, ocak avarızını, dedelik hakkını Kızılbaş çelebisi vergilerini toplamak için Kırşehir, Sivas, Yıldızeli ve Yozgat'tan dedeler gelmektedir.⁸ Bu dedelerin sözleri, emirleri haberleri bu kitle için sarsılmaz bir iman teşkil etmektedir. Hükümetten yardım görmeyen, Sünni halkın hakaretlerine maruz kalan ve cahil dedelerin elinde oyuncak olan bu insanlar sırf bu nedenle bizden ayrı bir kitle halinde kendi aralarında sıkı bir irtibatla dedelerin telkinleriyle teselli bulmaktadırlar.

Bektaşî ve Kızılbaş çelebiliklerinin ilgası ile bunlar kesinlikle ortadan kalkmamıştır. Eski teşkilat bakidir. Dedeler muntazam surette en uzak yerlere kadar gitmekte, köylü için vergiden çok ağır olan aidatları ve nezirleri almaktadırlar ve telkinlerde bulunmaktadırlar. Kızılbaşlar da bu parayı her şeye tercihan vermektedirler. Esasen son derece ketum olan ve bunlardan Sünni Türklere asla bahsetmeyen Kızılbaşlardan aldığımız malumat bunu doğrulamaktadır.⁹

Aldığım bu bilgiler, Kars'ta en koyu bir Kızılbaşlık muhiti olan Posof kazasında yaptığım tetkikat, İstanbul emniyeti umumiyesinde iken Kızılbaşlıkla ilgili edindiğim malumat ve bu adamlardan bazılarıyla yaptığım görüşmelerden alınmıştır. Şiilik tamamiyle farklıdır. Kızılbaşlık Aliyullahiliktir. O her şeyde Ali'yi görür. Bütün harikuladeliğeler ondan gelir. Ali'nin kahramanlığı, yiğitliği kendisi için bir perestij bir taabbüt mevzuudur.¹⁰ Halbuki Şiilik imamette Hz. Ali'ye ait hukukun gaspı, birçok haksızlıklar silsilesi, ahkam ve içtihatlarında derin farkları ihtiva eder. Doğuda Şiilik İran propagandasını istihdaf eder. Aradaki fark Sünni-Şiiliktir. Kızılbaşlık ise bir Sünniyi kedisine gâvurdan daha fena gösterir. Posof'ta bir Kızılbaş'a harpte Türklere yardım edip etmediklerini sorduğum zaman "iki tarafa da yardım etmedik" demişti. Bu cevap bu zihniyete iyi bir örnektir.

Kars'ta Kızılbaş olarak 8.000'den fazla Türk vardır. Kars ve Ardahan mülhakatında Kızılbaş nüfus 30-40.000 kadardır. Bunlar içinde en çok ehemmiyet verilecekler sınır üzerindeki Posof kazasındaki Türkmenlerdir. 93'ten itibaren Rus idaresinde kalmış olan bu Türkmenlere Ruslar, kendilerinin esasen Afganistan'dan gelmiş olan Türkler olduğunu ve Türkiye Türkleriyle aralarında bir milliyet münasebeti bulunmadığını aşlamışlardır. O zamandan beri bunlar nasıl bırakılmışsa öyle kalmışlardır.

Posof'taki bu Türkmenler tamamen Sivas, Yozgat, Çorum havalisinden gelmiş olan Türkmenlerdir. Şimdi buldukları köylere gelmiş oldukları yerlerdeki köylerin isimlerini vermişlerdir. Lehçe ve lisan tamamıyla eski yerlerinin dilidir. Bu kadar senelik ayrılığa rağmen bir Sivaslı, Yozgatlı ile aralarında katiyen bir kelime lehçe farkı yoktur. Eski yerlerden gelen dedeleri ile aynı lehçeyi konuşmaktadırlar.

Posof'taki Kızılbaş Türkmenler kesif bir şekilde şu köylerde bulunmaktadır:

Yukarı Damal, Aşağı Damal, Külekçi, Çikora, Kirpeşin, Seyidören, Tepeköy, Erzede, Yukarı Gündeş, Aşağı Gündeş, Dereköyü, Kalender Deresi, Sors, Samathev: Yozgat Hüseyinabad'dan gelmişlerdir.

Saskara, Kerkeden, Danaeden, Virane Nakalay: Divrik'ten gelmişlerdir.

Fayatlı, Çat, Çimli Çayır: Yozgat'tan gelmişlerdir.

Bunlardan başka Kars merkez kazası, Sarıkamış mülhakatı, Allahu Ekber dağları silsilesi etekleri ve Oltu mülhakatında birçok Kızılbaş köyleri vardır.¹¹

Posof'taki bütün bu köyler diğer bütün Türk köylerinden tamamen tecrit edilmiş bir haldedir. Diğer Türklere kız vermezler ve onlardan kız almazlar. Hepsini okuma yazmadan mahrumdur.¹² Kendilerine mahsus adet ve gelenekleri vardır. Bütün bu köyler tamamıyla bila istisna frengi ile maluldür.¹³ Demir gibi sağlam ve gürbüz bu köylerdeki Türklerin kısık sesleriyle frengi yaraları altındaki manzaraları yürek parçalayıcıdır. Damal köyünde görüştüğüm 60 yaşındaki Hüseyin şimdiye kadar sekiz çocuğunun yara hastalığından öldüğünü, 3 liraya Ardahan doktoruna karısına yaptırdığı aşı ile bir çocuğunun sağ olarak doğduğunu söylemiştir.

Bu kişilerin hayat şartlarının iyileştirilmesi ve dedelerin elinden kurtarılması gerekir. Bu dedeler genellikle Sivas'ın Yıldızeli'nden gelmektedir. Kızılbaşlara karşı asırlardan beri devam eden nefretin kaldırılması, bunlara her şeyden evvel milliyetlerinin bildirilmesi, hükümet memurlarının bu konuda tedbir almaları, mekteplerin önce bu köylerde açılması, fırka teşkilatının aralarına girmeleri uygun olur. Mıntıka 4 Müfettişi Esat”

Değerlendirme ve Sonuç

Esat Bey, bu önemli raporunda birtakım tespitlerde bulunmuştur. Raporla şimdi Damal ve Hanak ilçelerinde bulunan Posof Alevi köyleri halkının, bu bölgeye nerelerden geldiklerini açıklamaktadır. Esat Bey, bu köylerin Alevi halkının Yozgat, Hüseyinabad ve Divriği'den geldiklerini belirtmektedir.

Rapordaki tespitlerden birisi, Bektaşî ve Kızılbaş çecebiliklerinin kanunen ilgasına rağmen, fiiliyatta bu teşkilatların yaşadıkları ve dedelerin bölgedeki Alevi köylerini ziyaret ederek teşkilatı ayakta tuttuklarıdır. Bu durum Cumhuriyetin ilk yıllarında ticaret odalarının yeniden teşkilatlandırılmasıyla birlikte kanunen yok sayılan, ahiliğe dayalı eski esnaf teşkilatı için de kısmen geçerlidir. Nitekim evvelce atıfta bulunduğumuz Abdulkadir İnan'ın raporu bunu ortaya koymaktadır.¹⁴

Esat Bey'in dikkati çeken bir diğer ifadesi ise, bölgeyi uzun süre hâkimiyetleri altında tutan Rusların, Alevi Türkmenleri Anadolu Türklüğünden ayırmak için yaptıkları propaganda ile ilgilidir. Hakikaten Ruslar, gerek 93 Harbi'nden sonra, gerekse daha önceleri hâkimiyeti altına aldıkları Türkleri öz benliklerinden uzaklaştırmak için ciddi bir propaganda yürütmüşlerdir. Örneğin, sonradan Türkiye sınırları içinde kalan Iğdır ve Kulp civarındaki Azeri Türklerinin vatan, milliyet, mevcudiyet, insaniyet, din ve ırk duygularını söndürmek ve onları cahil bırakmak konusunda ciddi bir gayret göstermiş ve önemli başarılar elde etmişlerdi (Doktor İbrahim Edhem, 1925: 12).

Halk Fırkası Müfettişi Esat Uras Bey, Kars ve Erzurum yöresindeki Alevi köylerini, bir parti adamı gözüyle mütalaa ederken; biri kültürel, diğeri de siyasi olan iki mahzurdan bahsetmektedir. Bunlardan kültürel olanı, aslen Türk olan bölge Alevilerinin, Sünni Türklerle mezhep kavgaları yüzünden, kendileri gibi Alevi olan Kürtlerle mezhep iştiraki sonucunda milliyetlerini unutmaya başlamaları ve Kürtlük iddia etmeleridir. Siyasi mahzur ise, bölge Alevilerinin hükümetten (partiden) ziyade, Orta Anadolu'dan gelen dedelere bağlılık duymalarıdır. Uras, raporunda bu iki mahzuru ortadan kaldırmanın yollarını net bir şekilde belirtmektedir. Uras, bu raporunda belirttiği tedbirlerin yanı sıra, 1926'da hazırladığı daha geniş kapsamlı diğer bir raporunda, bölgedeki derebeyi kalıntılarının ve aslen Türk olmayan bazı unsurların bölgeden uzaklaştırılmaları ve bölgede görev yapan memurların seçimi konusunda daha titiz davranılması gerektiğini belirtmiştir.

Esat Bey'in ifadesiyle *mezhep, milliyete* tercih edilmekte ve her ikisi de Türk olan Alevi ve Sünni kesim arasında uçurumlar bulunmaktaydı. Bu nedenle Aleviler, diğer Türklere kız vermezler ve onlardan kız almazlardı. 2000'li yılların başında bölgede bir araştırma yapan Yaşar Kalafat'ın tespitleri, bu statünün aynen devam ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte Alevi-Türkmenlerin, Şii-Caferi inançlı Türkler ile kız alışverişinde bulunmaya başladıklarını; hâlbuki önceleri böyle bir uygulamanın olmadığını belirtmektedir (Kalafat, 2007: 214). Demek ki, inanç ve mezhep önceliği eskisi gibi devam etmektedir.

Gerek Esat Bey'in raporunda gerekse diğer bazı raporlarda, bu sınır bölgesinde yeni rejimin iç ve dış siyaseti açısından mahzurlu görülen hususlar tespit edilmiştir. Raporlara göre; çoğunlukla muhacir olup farklı etnik kökenlere sahip olan bölge ahalisini tek bir millet çatısı altında toplayıp siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan Ankara merkezli Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlayabilmek için bu mahzurları ortadan kaldırmak gerekiyordu. Özellikle Esat Bey'in raporunda, atılması gereken adımlar net bir şekilde belirtilmişti. Fakat metinde anlatıldığı üzere, bu konularda atılması gereken adımların önemli bir kısmı zamanında ve gereği gibi atılmamıştı.

Sonnotlar

- ¹ Ruslar, Cumhuriyet'in ilanından sonra dahi, sınır bölgesindeki Türk unsurları yerlerinden kaçırtarak, bölgeye Ermeni nüfusu yerleştirme politikasını devam ettirmişlerdir. CHP 4. Mıntika Müfettişi Esat (Uras), 1926'da hazırladığı bir raporunda şu önemli bilgileri vermektedir: "*Ermeni muhacirlerinin Ararat'tan itibaren Türk hudutlarına iskânları kararlaştırılmıştır. Ruslar, Allahuekber, Akbaba, civarındaki Türk köylerini kaçakçılık gibi bahanelerle yavaş yavaş tazyik ve dahile naklederek buralara Ermeni muhacirlerini iskan etmek ve Türkler ile Gürcüler arasına Ermenileri sokmak sistemini muntazaman tatbik etmektedirler.*" (BCA, BMGMK, 030.10.78.518.10, 1926; 12) .
- ² Günümüzde Damalköyleri Burmadere, Dereköy, Eskikılıç, İlkizdere, Otağlı, Seyitören ve Tepeköy'dür. Damal Kaymaklığı Resmi Web Sitesi: http://www.damal.gov.tr/default_B1.aspx?content=186 (26 Nisan 2011)
- ³ Şose yolu üzerinde bulunan bu bahçe içinde iki katlı ve altı odalı bir bina ile 20 hayvan alacak genişlikte bir ahır da bulunuyordu. Harap bir halde bulunmasına rağmen bahçede çok sayıda zerdali, erik, vişne, armut, elma, dut ağaçları bulunuyordu. Sonradan cüzi bir bedel ile Posof maliyesi tarafından kiralanmaya başlandı. Çeşitli meyve ağaçlarına sahip olan Posof Çayı kenarındaki bu bahçenin özel idare tarafından yeniden ele alınması ve burada yetiştirilen fidanların Oltu ve Posof köylerine dağıtılması için 1925 yılında teşebbüse geçilmişti. (Cemil Bey, 1926: 209).
- ⁴ Erzurum'daki Alevi köyleri, yukarıda belirtilenlerin dışında ve bugünkü idari yapılanmaya göre, Köprüköy, Horasan, Şenkaya ve Olur ilçelerinde bulunmaktadır. (Taşğın, 2007: 527-528).
- ⁵ Milli Mücadelenin önemli isimlerinden Fahrettin Erdoğan'ın hayatını incelemiş olan G. Fırat Saylan, Seyyid Garip Musa Ocağına bağlı olup Divriği doğumlu olan Erdoğan'ın amcazadelerinin Sarıkamış'ın Asbuğa köyüne yerleşmiş bulduklarını belirtmektedir. Saylan'a göre; Seyyid Garib'in dervişlerinden bir kısmı, daha Osmanlı dönemi öncesinde Divriği'den kalkarak Kars'a gitmişler ve Sarıkamış'ın kuzeydoğusundaki Deliler (Deli Musa) Köyüne yerleşmişlerdi. Diğer yandan, 18. yüzyıl ile 19.yüzyılın başında Divriği'de meydana gelen beylik mücadeleleri nedeniyle, aynı ocağa bağlı olanlardan bir kısmı Sarıkamış'ın Asbuğa köyüne gelmişlerdi. (Saylan, 2003: 7-9). Asbuğa'ya gelenlerin 1402 Ankara Savaşı'ndan önce de Sarıkamış'ta yaşadıkları, fakat Fetret Dönemi'nde burayı terk ederek Divriği'ye gittikleri, daha sonra tekrar Sarıkamış'a döndükleri anlaşılmaktadır. Fakat aradan çok geçmemiş ve Orta Anadolu'dan gelenlerin bir kısmı, 93 Harbi üzerine tekrar aynı bölgeye gitmişlerdir. (Altınok-Karakaş, 2006: 79). Dolayısıyla Alevi Türkmenler, sık aralıklarla Maraş, Orta Anadolu ve Kars yöreleri arasında göçlere maruz kaldıkları söylenebilir. Gerek bölge içi gerekse bölgeler arası göçler sonraki yıllarda da devam etmiştir.

- ⁶ Kırzioğlu'nun aksine Esat Uras, bu Türkmenlerin Çorum, Yozgat ve Sivas yörelerinden geldiklerini söylemektedir. Bu bilgi farklılığı, muhtemelen yukarıda bahsettiğimiz göçlerle ilgilidir.
- ⁷ 4. Mıntıka müfettişliğine bağlı vilayetler Erzurum, Erzincan, Kars, Ardahan, Bayezit ve Artvin idi. (Varlık Gazetesi, 15 Haziran 1925: 1).
- ⁸ Orta Anadolu'dan bölgeye gelen liderler Esat Uras'ın belirttikleriyle sınırlı değildi. Kırşehir'deki debbağ esnafının piri/şeyhi de sık sık bölgeye gelmekteydi. Tabii bu durum daha çok Osmanlı dönemi için geçerliydi. Esat Uras'ın parti müfettişi olarak bölgede bulunduğu sırada Erzurum'a gelmiş olan Abdulkadir İnan, 1930'da yayınlanan raporunda konuya ilişkin şu bilgileri vermektedir: “Erzurum'daki tabak esnafının piri Kırşehir'de idi. Kırşehir'deki pir her yıl bir kez Erzurum'a gelir ve bütün esnaf tarafından şehrin batısındaki İstanbul Kapısı'nda istikbal olunurdu. Şeyh bu kapıdan itibaren yaya olarak şehre girerdi. Yanındaki yoldaşının elinde kırmızı renkli bir sancak bulunurdu... Bu şekilde merasimle şehir içinde yürüyen pir Erzurum'daki tabaklar şeyhinin evine gelir, sancağı diker ve üç gün orada kalırdı. Erzurum'daki esnafın başı olan Tabaklar Şeyhi/Kethüdası Kırşehir'deki pirin vekiliydi. Bu yüzden pir Erzurum'a geldiği zaman bu kişinin evinde misafir olurdu. Üç günlük bu misafirlik süresince esnaf her gün gelerek sancağa ve pire selam verir ve “Hoş geldiniz, safa geldiniz” derdi.” [Abdulkadir İnan, 1930: 29].
- ⁹ Alevi dedelerine yönelik rapordaki bu ifadeler, Türkiye'de kurulmak istenen modern, laik, milli ve merkezîyetçi yapının devlet-toplum-birey ilişkilerini yeniden dizaynıyla paralellik arz etmektedir. Aslında dedeler ile Alevi köyleri arasındaki maddi ve manevi ilişkiler eskiden beri vardı. Fakat Cumhuriyet döneminde, merkezî yönetimin bilgi ve kontrolü dışında gerçekleşen bu gibi ilişkiler arzulan bir şey değildi. Daha doğrusu kurulmakta olan sistem, merkezîyetçi ve laik devlet yapısı dışındaki bu tür ilişkilere karşıydı.
- ¹⁰ Yaşar Kalafat, Posof (Damal ve Hanak) bölgesindeki Alevi Türkmenleri, inanç ve uygulama bakımından iki kola ayırmıştır: Bektaşî ve Hüseyinli kolları. Bölgedeki köylerde her iki koldan Alevilerin karışık olarak ikamet ettiklerini, fakat dedelerinin ayrı olduğunu belirtir. Kalafat'a göre Bektaşîlerin dedeleri Çorum ve Sivas'tan gelirken, Hüseyinli kolunun dedeleri Antep ve Maraş'tan gelmektedir. (Kalafat, 2007: 209).
- ¹¹ Kalafat, Kars'ın merkez köylerinden Hacihalil, Karaören ve Azat; Selim ilçesinin Böcükli, Kotanlı ve Akpınar; Sarıkamış ilçesinin Boyalı, Tuzluca köyleri ile Kağızman ve Iğdır'da da bazı Alevi köylerin bulunduğunu belirtir (Kalafat, 2007: 211).
- ¹² Bu durumun Cumhuriyet öncesinde de aynı olduğu görülmektedir. Nitekim Çarlık Rusyası idaresinde Ardahan Sancağındaki 8 yaş ve üzeri okuryazarlık oranı Türkmenlerde %0,66 iken, Türklere %7,61, Karapapaklarda %4,60, Kürtlerde %0,58, Rumlarda %6,49, Ruslarda %89,57, Ermenilerde %21,50 idi. (Badem, 2010: s.253).
- ¹³ Frengi hastalığı sadece Alevi köylerinde değil, 93 Harbi'nden sonra Rus idaresinde kalan veya Türk tarafında kalıp, ahalisi tüccar ve mevsimlik işçi olarak Rusya tarafına geçen köy ve ilçelerde, yani Sünniler arasında da yaygındı. Erzurum Sıhhat Müdürü Şerif Bey, 1913'te hazırladığı eserinde, yaklaşık 70-80 yıl öncesinden itibaren bu gibi amaçlarla karşı tarafa geçiş yapan şahısların bu hastalığı beraberlerinde getirdiklerini ve ahalisi arasında yaydıklarını belirtmektedir (Doktor Şerif, 2011: 135).
- ¹⁴ Bu konuda ayrıca bk: (Süreyya Raif, 1925: 17-18).

Kaynakça

- Altınok, Baki Yaşa, Karakaş, Musa (2006), Seyyid Garib Musa Sultan Ocağı, Ankara.
- Badem, Canan (2010), Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars, İstanbul.
- BCA, BMGMK, 030.10.78.518.10, 1926 (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Katalogu)
- BCA, BMGMK, 030.10.79.522.2, 19.4.1931.
- BCA, BMGMK, 030.10.65.433.1, 1935.
- BCA, CHPK, 490.01.494.1988.2, 12 Ocak 1931 (Cumhuriyet Halk Partisi Katalogu)
- BCA, CHPK, 490.01.648.153.1, 28.9.1938.
- BCA, CHPK, 490.01.864.424.1, 22.7.1942.
- Cemil Bey (Ardahan Ziraat Fen Memuru) (1926), “Ardahan Vilayeti Ahval-i Ziraiye, İklimiye ve İktisadiyesine Dair Numunesi Vechle Tanzim Kılınan Rapordur (11 Teşrinisani 1341)”, Ziraat Vekaleti Mecmuası, Sene: 3, Numro: 6, İstanbul, s.205-217
- Çelik (Kırzioğlu), Fahrettin (1943), “Kars Elinin Coğrafya Durumu”, Kars, İstanbul, s.1-16.
- Çelik (Kırzioğlu), Fahrettin (1943), “Kars Eli Tarihi”, Kars, İstanbul, s.19-45.
- Doktor İbrahim Edhem (1925), Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası, Bayezit Vilayeti, İstanbul.
- Doktor Şerif Bey (2011), Erzurum Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası, Hazırlayan: Murat Küçükkuşurlu, Serander Yayınları, Trabzon.
- ES, 1291 (1874), Salname-i Vilayet-i Erzurum.
- http://www.damal.gov.tr/default_B1.aspx?content=186 (26 Nisan 2011)
- (İnan), Abdulkadir (1930), Birinci İlmi Seyahate Dair Rapor, İstanbul.
- Kalafat, Yaşar (2007), “Karşılaştırmalı Dadalı Türkmen Halk İnançları”, GAP Bölgesinde Alevi Bektaşî Yerleşmeleri ve Şanlıurfa Kültür Mozayığında Kıyas Uluslar arası Sempozyum Bildirileri, 25-27 Mayıs 2007 Şanlıurfa, Cem Vakfı, İstanbul, s.209-215.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin (1964), “Kars-Ardahan Türkmenleri”, Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, Sayı: 181, s.3495-97.
- Küçük, Cevdet (1975), Tanzimat Devrinde Erzurum, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Sonçağ Tarihi Kürsüsü, İstanbul.
- RİS, 1927-28 (“Kars Ticaret Kongresi 1926 Senesi Raporu”, Resimli İktisad Salnâmesi, 1927-1928, İstanbul)
- Saylan, Gürkan Fırat (2003), Piroğlu Fahrettin (Erdoğan) Bey Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti Hariciye Nazırı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Süreyya Raif (1925), “Eski ve Yeni Teşkilat: Erzurum'da Eski Esnaf Teşkilatı, Yeni Teşkilat, Taşğın, Ahmet, (2007), “Erzurum Türkmen Alevileri”, Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu, 26-28 Haziran 2006, II. Cilt, Erzurum, s.523-529.
- Ticaret Odası ile Arasındaki Münasebat”, Meslek Gazetesi, Sayı: 38, s.17-18.
- TBMMTD, 1952, (Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, IX/13-1, 13.2.1952)

TBMMTD, VIII/13, 12.11.1948.

TBMMZC, 1337 (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Dönem: I, Cilt: XI, 7.6.1337)

TBMMZC, 1341 (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, II/20, 2.12.1341)

THV, 1339 (Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne İkinci Devre-i İntihabiyede Aza İntihab Olunan Zevat-ı Kirama Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hal Varakası, Esad Bey Dosyası, Devre: II, Numro: 444)

THV, 1931 (Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, TBMM Aza-yı Kiramına Mahsus Muhtasar Tercümesi Hal Varakası, Esad Bey Dosyası, IV. Devre)

Varlık Gazetesi, 15 Haziran 1925, Sarıkamış.

VİUM, 1933 (Vilayetler İdaresi Umum Müdürlüğü On Senelik Çalışma Raporu, BCA, MGMK, 030.10.64.432.116)

Zeyrek, Yunus (2007), "Amasyalı Bilim ve Siyaset Adamı Esat Uras", I. Amasya Araştırmaları, 13-15 Haziran 2007, Birinci Kitap, Editör: Yavuz Bayram, Amasya, s.135-144.